

DİLÇİLİK

Əqidə Axundova

Azərbaycan Dillər Universiteti

10.30546/2518-752X.1.507.01

FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏRİN BƏDİİ ÜSLUBİ İMKANLARI

Açar sözlər: söz, şeir, poetika, şair, frazioloji vahidlər

Keywords: word, poetry, poetics, poet, phraseological units

Ключевые слова: слово, поэзия, поэтика, поэт, фразеологические единицы

Giriş. Mətnə frazeoloji birləşmələrin özünəməxsus zəngin bədii həyatı var. Frazeoloji vahidlər adi danışiq, məişət-ünsiyyət funksiyasından fərqli olaraq özündə, daxili semantikasında gözlənilməz əsrarəngizliklər ehtiva edir. Buradakı imkanlar söz sənətkarlarının qələmindən misralara süzüldükcə açılır. Lakin heç zaman tükənib-qurtarmır. Gözlənilməz üslubi tapıntılar, bədii-estetik kəşflər üçün hər zaman qüdrətli özlü, etibarlı bünövrə rolunu oynayır. Bu xüsusiyyət-sabit söz birləşmələrinin obrazlı deyim mühitində yeni-yeni çabalarla təzahür edir, qəlbə yatan üslubi məna çalarları qazanır frazeoloji dil materiallarında rəngarəng üslubi keyfiyyətlərdə təzahür edir.

İşin məqsədi. Frazeoloji birləşmələr dilin leksik sistemində öz xəlqi təbiətinə görə seçilir. Bir sıra elmi tədqiqat əsərlərində onlar sözə ekvivalent hesab edilsə də, emosionallıq keyfiyyətinə, ekspressivliyinə görə mühüm özünəməxsusluqları vardır. Məhz bunun üçün də onlar şeirdə daha çox dil hadisəsi kimi yox, nitq hadisəsi kimi çıxış edərək semantika və normalardan yayınma hallarına məruz qala bilər. Söz sənətkarı onun semantik hərəkətinin istiqamətini, komponentlərini dəyişmə imkanlarını duyur və bədii gözəllik nəminə lingvistik normalara müdaxilə etmə səlahiyyətləri əldə edə bilər.

İşin yeniliyi. Poeziyada frazeoloji vahidlər-zəngin semantik-üslubi xüsusiyyətlərlə çıxış edir. Düşdüyü vəziyyətdən asılı olaraq, onlar təsvir və tərənnüm obyektini təsirli poetik vüsətlə canlandırır. Bu baxımdan bütün zamanlarda frazeoloji birləşmələr ədəbiyyatşünastlar tərəfindən adi leksik vahiddən daha çox obrazlılıq, yüksək ifadəlilik vasitəsi kimi dəyərləndirilir. Onu da xüsusi qeyd etməliyik ki, xalq frazeologiyası bu baxımdan daha aparıcı mövqedə dayanır:

Elə yaxşılığı, at dəryaya sən.

Balıq bilməsə də, xalq biləcəkdir.

Özünü düşünən düşər nəzərdən,

Özgəni düşünən yüksələcəkdir.

[4, s.143]

“Bəxtim mənə yar ol”, deyib çağlaram,
Yar olmasa de bəxtiyar ol görüm.
Gələcəyə ümidimi bağlaram,
Bir an sonra nə olacaq, bil görüm. [4, s.146]

Həmişə qaraya ağ deyən qara,
Ağın əllərilə **dara çəkilmış.**
Vaxt özü döndərir mıxı mismara,
Vaxtın yazdığını kim poza bilmiş?
Ümidə yas tutub ağlayır güman,
Xeyiri şərləyir, şərə dost deyir.
Sevilib sonra da atıldığından,
O da balasını atmaq istəyir. [4, s.96]

Ümidlər, arzular gördü talanmış,
Ayıran dırnağı ətdən ayırdı.
Bir deyən olmadı, a canı yanmış,
Axı diş yox ikən dodaq ki vardı. [4, s.287]

Göründüyü kimi burada sözə ekvivalent hesab edilən frazeoloji birləşmələr xəlqiliyi cəhətdən seçilir. Xalq müdrikliyinin parlaq ifadəsi kimi frazeoloji birləşmələr şairin fikir və duyğularına poetik hərəkət verir, misralara şifahi xalq ədəbiyyatının təkrarsız ətrini gətirir. Frazeoloji birləşmələrin mətn daxilində yeni-yeni obraz yaratma potensialı, obrazlı mahiyyəti aşkarlanır. Şeirdə ifadə olunan fikrin genişlik tapmasında estetik təsir davamlılığında sabit söz birləşmələri müstəsna rol oynayır.

Mətndə frazeoloji vahidlərdən uğurla istifadə qabarıq şəkildə hiss etdirilir, bədii söz sərraflarının poetik düşüncəsi təbii qaynaqlardan, xalqın obrazlı təfəkküründən güc-qüvvət alır, bu qüdrətli özüldən frazeoloji birləşmələrdən bəhrələnərək parlaq obrazlılığın meydana çıxmasında təkan verici rola malik olur. Frazeoloji vahidlərdə möhkəm milli xüsusiyyətlər öz əksini tapır.

Yaxşılıq, yaxşılıq yenə yaxşılıq,
Bəzən bir acı söz min könül qırar.
Xoş söz, yaxşı xəbər, xoş rəftar qılıq,
Yaman adamı da yaxşılaşdırar. [4, s.143]

Darırırsan səhər-axşam,
İşə-gücə **yatmır əlin,**

Frazeoloji vahidlər həm ümumi, həm də xüsusi olur. Ümumxalq tərəfindən işlədilən frazeoloji vahidlər ümumi frazeoloji vahid adlanır: məs:

Qoca öldü...
Dedilər: **-Yaranan bir gün ölür.**
Yadı doğma etdi, doğmaları yad.
Birinə **qəm verdi**, birinə qanaq.

Buz kimi olanı yaşatdı rahat,
İsti ürəkləri qanatdı sevgi.
Loğman dedi: -Hazıram, **al canımı**, indi gəl. [4, s.157]

Bu misallardakı “qəm vermək, ümid gətirmək, isti ürək, can almaq” frazeoloji vahidləri ümumidir.

Görmədi aşiqdə səhvi, nöqsanı,
Gah ümid gətirdi, gah aldı canı.
Ana laylasını sevən insanı,
Ana həsrətiylə qocaltdı sevgi. [6]

Bədii əsərlərdə şair və yazıçıların bu və ya başqa məqsədlə yaratdıqları frazeoloji vahidlər xüsusi frazeoloji vahidlər adlanır. Məs:

Həyat, sən nə şirinsən, kim səndən doydu getdi.
Gedənlər öz **qəlbini dünyada qoydu**, getdi. [4, s.158]

Frazeoloji söz birləşmələri işləmə intensivliyi ilə də seçilir. Mətnə işlənən ifadələr əksər hallarda poetik, cazibədar, zəngin və səmimi olur. Frazeoloji dil materialları söz sənətkarlarının ruhi emosional vəziyyətinə, poetik duyğularına uyğun kökləndikcə, səmimiyyət və təbiilik şərin əsas atributlarına çevrilir. Oxucunun zövqü, estetik duyumu intensiv şəkildə formalaşmağa istiqamətlənir.

Bu qədər özünü öyrətmə mənə,
Sanmayaq səmada azad bir quşuq.
Elə qorxuram ki, **göz qırpımında**,
Bir də ayılaq ki, aşiq olmuşuq.

Bu qədər özünü öyrətmə mənə,
Alışb yanmaqdan yaman qorxuram,
Mən eşqə düşdümsə çıxan deyiləm,
Özümü danmaqdan yaman qorxuram. [6]

Şeir mətnlərində işləmə fəallığını artırmaqla frazeoloji birləşmələr bədii sözə, sənətkar məsuliyyətinin yüksəldilməsinə təsir edir və təbii poetik ovqat onun birbaşa nəticəsi kimi dəyərləndirilməyə layıqdır. Həqiqi qələm sahibi üçün xalq danışığı dili doğrudan da poetik düşüncənin, incə, lirik duyğuların açarıdır. Poeziya xalq sənətinin obrazlı potensialına arxalanır, ifadəlilik imkanlarına söykənir və onun tükənməz qaynaqlardan bəhrələnir. Frazeoloji birləşmələrdən istifadə xalq kimi demək, xalq kimi duymaq səriştəsinin bariz nümunəsidir. Bu cəhət poetik təfəkkürün fərqli yönümünü əyaniləşdirən vasitə və düzgün yaradıcılıq yolunun göstəricilərindəndir.

Dinclik rahatlıqdır mənim düşmənim.
Buludlar üstümə ey könlüm, şığı!

Alır dincliyimi əlimdən mənim,
Könül sakitliyi, **can rahatlığı**. [4, s.85]

Rahatca **nə yanır, nə qanır** ürək,
Necə başa vurum bilmirəm, günü...
Elə bil sinəmdə **dayanır ürək**,
Axı eşitmirəm döyüntüsünü. [4, s.85]

İçindən oyulub qəlbim döyünsün,
Yarışa çağırırsın daşqın selləri.
Təzə bir mahnıyla sel kimi hər gün,
Oyatmaq istəram yatmış çölləri. [4, s.86]

Bu misralardakı “alır dincliyimi”, “can rahatlığı”, “nə qanır ürək”, “içindən oyulub qəlbim” xalq dilində geniş işlənən məcazi fikirlərdir.

Sabit birləşmələr şeir mətnində poetik siqlətlidir. Bədii fikrin əsas ağırlığı, əksər hallarda onların çiyinə düşür. Önemli odur ki, həmin birləşmələr və ya xud onların üzərinə qurulan ifadələr canlı danışq tərzini söykənən dil faktlarıdır. Xəlqi deyim tərzi, xalq ruhu bu ifadələrdən süzülüb gəlir. Şeirin ürəyi, xalqın ürəyi, şeirin fəlsəfəsi xalqın həyat fəlsəfəsi şeirin əxlaqi, xalqın əxlaqi keyfiyyətləri, şeirin dili xalqın dili olmalıdır. Frazеoloji vahidlər bu cəhətləri daha təsirli və obrazlı əks etdirir.

Ömür yolum-içimdəki vuruşlarım.
Mübarizəm- talehlə yarışlarım.
Qədrimin yazıları-alnimdəki qırışlarım.
Kaş onları pozan ola!
Təzəsini istəyimcə yazan ola! [4, s.124]

Tutuşmuşam çaxmaq yoxdur alışmağa.
Qaynayıram təpərim yox nə coşmağa, nə daşmağa.
Ürəyimin sözlərini danışmağa.
Dədə Qorqud timsalında ozan ola.
Bir qərrib yuxu gördüm, ürəyimcə yozan ola! [4, s.124]

Nəticə. Frazеoloji birləşmələri tədqiq etməklə dünənimizdəm bu günümüzə gəlib çıxmış milli dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, dilimizin frazeologiyasının ən qədim təbəqəsini gənc nəsillə ərməğan etmiş oluruq.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov N.Ə. Azərbaycan dilinin frazeologiyası, B. 1979, 96 s.
2. Süleymanova İ.C. Frazеologiyanın üslubi imkanları. B., 2013, 300 s.
3. Hüseynov M.A. Poetik frazeologiya. B., 2013, 171 s.
4. Vahabzadə B. “Payız düşüncələri”. B. Yazıçı, 1981.
5. Vahabzadə B. “Axı dünya fırlanır”. B. Yazıçı, 1987, 265 s.

Agida Akhundova

Summary

**ARTISTIC STYLSTIC POSSIBILITIES OF PHRASEOLOGICAL
COMBINATIONS**

Phraseological combinations are distinguished in the lexical system of the language due to their folk nature. Although they are considered equivalent to words in a number of scientific research works, they have important specificities due to their emotional quality and expressiveness. Poetry is rich in phraseological phrases. They form the main part of the artistic idea. Reading the poems of our poets, we understand that this article clearly reflects the wonderful moral qualities of the people's soul.

Агида Ахундова

Резюме

**СЛОВСОЧЕТАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И ИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ
СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

Фразеологические сочетания выделены в лексической системе языка в силу их народного характера. Хотя в ряде научных исследований они считаются эквивалентами слов, они обладают важными уникальными характеристиками, обусловленными их эмоциональностью и выразительностью. Поэзия богата фразеологическими словосочетаниями. Они составляют основную часть художественной идеи. Читая стихи наших поэтов, мы понимаем, что в этой статье ярко отражены прекрасные нравственные качества народной души.

Rəyçi: R.Kazımzadə